

INKA KÖVEK.

(Folytatás és vége.)

5.

Novalis azt mondja, hogy vannak filozofus kövek, artista kövek. Bruno írja: «non est lapis sine anima». A fekete márvány pompakedvelő kő, a fehér márvány hiú, de mind a kettő, mint minden márvány: előkelő, színészi és muzikális. Gnájsz, diorit, mészkő, dolomit-kő, megfogható, biztos tulajdonságokkal. Ez a tulajdonság végig érthető és a gyökeréig átélhető, csak semmi-féle eszköz sincs arra, hogy ezt a tulajdonságot ki lehessen fejezni. A zene szétfolyik. A szó lapos. A kép? — a hegy és a róla festett kép között az a különbség, amit Rilke mond: a hegy minden pillanatban elhasznál egy képet. «Steine sind stumme Lehrer — írja Goethe — sie machen den Beobachter stumm und das beste, was man von ihnen lernt, ist nich mitzuteilen — a kövek tanítása néma, megnémítják azt, aki nézi őket és annak javát, amit az ember tőlük tanul, nem lehet elmondani». A kő veszélye: megnémítja az embert. Powys ír a «great masses of inanimate»-ről, a lelketlen anyag óriási tömegéről, amely megfosztja az embert a szótól. A kövek között élő ember mélyebben magányos. A perui indián hegyi ember. Magas növésű. Szótalan. Szigorú. Arisztokratikus. Távoli. Mindenben amit tesz, rajta van ez a magány — «only in loneliness does the essential mystery of the substance of matter reveal itself» — csak a magányban tárul fel előtte a kő lényegének titka: tárul fel, hogy mi a kő és micsoda ő, — hogy nincs meg az a határ, amelyik el tudja választani az embert a kőtől: egybefolyik, az egyik folytatása a másiknak valamilyen más, ismeretlen dimenzióban, — valamilyen új, kifejezhetetlen mélységben.

Nem — itt nem arról van szó, hogy «was ein Mensch ist, das macht er aus den Dingen — ami az ember, azt csinálja a dolgokból» — «wie du die Welt anschaust, so schaut sie dich wieder an — ahogy a világra nézel, úgy néz az vissza rád» (Stirner), de még arról sincs szó, amit Nietzsche mond: «a dolgokban végtére is csak az van, amit az ember tett beléjük: a beletévést hívják művészetnek, vallásnak, a megtalálást tudománynak». Nem! Itt nincs szó tévedésről! Ami a Peru-indiánt és a «lelketlen anyag óriási tömegét» összeköti, az nem magyarázható azzal, hogy: «ami az ember, azt csinálja a dolgokból» — «úgy néz vissza az emberre» — «az ember rejtette beléje». Milyen könnyű volna megtenni az élet lépéseit, ha a világtények csak «pszichológikumok» volnának, csak az emberi «lélek» tünetényei és még hozzá csalóka tünetényei! A valóságnak a «delki jelenség»-ből való magyarázata, — a világtények tényleges objektív realitásának elsikkasztása, — az egész élet megoldásának a «pszichológia» területére való átcsempészése: a modern ember nagy hazug tudománya. A világtények a legkevésbé sem pszichológikumok, hanem igen is «pszichológiát» is meghatározó rettenetes szükségszerű kényszerek. Hogy ezeknek a kényszereknek gyökere a nagy életmindenség feneketlen mélységébe nyulnak, vagy az érzékelhető dolgok felszínén vannak? Valószínűleg le is nyulnak minden a dolgok eredetének gyökeréig és ott van az

érezkelhető világ felületén is: — «Nichts ist drinnen, nichts ist draussen; denn was drinnen, das ist aussen» — valószínűleg ott van lent és bent a homályos mélységekben és itt van felül a felszínen és ott van minden atomban és a világrendszerekben, a vörös és fehér véresejtben és az egész emberben, a trachyt porszilánkban és az egész perui államban.

De abban a pillanatban, amikor valaki elhatározná, hogy megmondja, mi ez a közös lényeg, mi az, ami az indián állam és a Machu-Pichu város között közös, mi az az azonosság, ami a hamburgi cserépindián fejében és a trachytban azonos, meg kell némulnia. Szótalanságában végigérzi azt, hogy «teilnahmslos und weit und ohne Meinung» — «um auf einmal wissend», végigéli, hogy «részvétlen, tág és nincs véleménye». «Az egyszerre való tudás» közlésére csak egy mód van: hallgatni, mélyen hallgatni, mély felejtő hallgatással, elmerülni a trachyt kétes félhomályának sűrű mozdulatlan tömegében, megváltozhatatlan súllyal nyugodni a magányos némaság derengő felhőjében, — minél mélyebben hallgat, minél súlyosabban nyugszik, minél némábban mozdulatlan, annál áthatóbban árad benne szét a nagy azonosság: a tér nagy aktív betöltése, — a kemény, súlyos kiterjedés.

6.

Machu-Pichu több, mint a «természettel kötött megegyezés». Ez csak akkor látszik elég világosan, ha az ember a trachyt várost összehasonlítja Stonehenge-el, vagy Tiryns-el, vagy az egyiptomi piramisokkal, vagy a kínai fallal. Ezek közül mindegyik nemcsak hogy nem kötött megegyezést a természettel, hanem «fellázad ellene». Stonehenge megrázó titka a misztikus páthosz; a rettentő kökolosszusok úgy emelkednek a magasba, mintha egyszerre anyagtalannokká akarnának válni; Stonehenge-ben benne lappang az egész északi művészet sorvasztó lobogása, kínlódó égbepépülniakarása, szomjas transzcendentalizmusa. Tiryns kötőmbjeiből a titánok bája sugárzik. Az egyiptomi piramis azt fejezi ki, hogy ilyen volna a világ, ha Egyiptomban teremtettké volna: kiszámítható, szimmetrikus, szabatos és absztrakt. A kínai fal a családiasság, a melegség fala, a ház kerítésének megnagyobbodása, az intimitás határa. Machu-Pichu nem lázad a természet ellen; nincs benne titáni báj, misztikus páthosz, absztrakt teremtés vagy otthoniasság. Odatartozása nem problematikus, elhelyezkedése és környezete között nincsen ellentmondás, kiemelkedésében nincs gőg, nincs emberi, — nincs szellemi. Magától értetődik, hogy van és, hogy ott van: mintha sohasem lett volna tanuja emberi életnek s nem volna tudomása másról, mint saját zord masszívitásáról.

7.

A mai ember érzékeivel egyáltalán nem képes felfogni azt, amit a kőkorszakának embere olyan biztosan és jól tudott és olyan elementáris közvetlenséggel használt. A mai korból eltűnt a harmadik dimenzió: ezért nincs modern szobrászat, — az ember nem tudja mi a plasztika. A testek síkossá váltak, ellaposodtak, képekké lettek. A tárgyaknak csak annyiban van jelentőségük, amennyiben arcok. A ma alkotása a látható, nem a tapintható alkotás: minden, ami ma készül, kívül van, felül, a síkon, az arcon. Egy német (Friedmann) egész filozófiát épített erre a gondolatra, — a morfológiai idealizmust, — ő persze «fejlődésnek» tekinti ezt a lépést, amikor az ember távolból, szemmel, hozzáérés nélkül, vizuálisan lép érintkezésbe a tárggyal. Pedig

a kép mindig az átélés intenzitásának rovására megy; a plasztikánál a kép mindig kevesebb. Minden kép tökéletlen szobor. A természetben nincsenek képek, hanem testek. Az arcszerűségben elvész valami, ami egészen fontos és a képben van valami, ami majdnem csalás. A kő korszakában az ember csupa háromdimenziós tárggyal vette magát körül: a kőkorszak a szobor kora. Lényeges különbség van a kép eleje és háta között, az a különbség van meg, amit a szobor nem ismer, — a kép eleje kifestett lap, a háta csupasz fal. Csak «kifelé» van, csak a szemnek, csak a felszínnek, mert a képnek van visszája, üres lapja, a kép «mögött nincsen semmi». A valóság itt leegyszerűsödött, egy dimenzióval kevesebb lett, elszegényedett.

Ami a képben történik, az a szemmel való visszaélés: visszaélés azzal, hogy a szem a fény szerve. Pindaros azt mondja, hogy: a napsugár a szem anyja. Amiért a szem van, hogy a «Fünklein»-t felfogja, a dolgokról lepattanó rejtelmes szikrát, ezt a megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan valamit s ha a szemben a világ nem úgy él, mint a harmatcseppben megcsillanó felkelő nap fénye, egészen anyagtalanul, a pillanat felületén elsuhanó üde csillogással, akkor az egész látás üres, tartalmatlan és lapos.

A szem a legkevesebbé érzéki érzék. A szem a tárgyból nem kap semmi anyagit: nem kap súlyt, szagot, hangot, keménységet s főképpen nem kapja meg azt, ami a tárgyban éppen a legérzékibb, — tárgyiasságát, testiességét. A tárgy minden érzéknek ad valamit lényegéből, a szemnek adja azt, amiben legtöbb a pillanat szépsége. A többi érzék és a test közelségéből mindig az életnek nagyobb melege támad: milyen mély ismeretség az élőlény és a tárgy között a szag, — finom szaglászú állatok tudják ezt, — milyen a szem számára elképzelhetetlenül átható tudás a szaglása! Milyen forróságok rejtőznek szagokban! — mennyi mindent mond el magáról a megsült hús — a kávé — a tea — a muskotálybor — mennyi áttetsző mélység árad a virág illatából — mennyi ördögi gonoszság van a kénben — mennyi undorító közönségesség az aszfaltban — mennyi ellenséges, romboló marás a klórban!

Az anyag a maga teljes érzéki pompájában: ez a plasztika, a körül-tapinthatóság — a szoborszerűség: a lapok, felületek, szögek, gömbölyűségek csodálatos játéka, — az anyagok különböző súlya, — tömörsége, hűvössége, bolyhossága, símasága, érdessége, — a legforróbb, legáthatóbb érzékelés: a fogás, a test testiességének felfogása magával a test testiességével. Ez az, amit a kő korszakának embere olyan közléről tudott: az a harmadik dimenzió, a szobrok, oszlopok, cserépedények és az ezzel legszorosabban összefüggő kimerítőbb tudás a világról. A valóságérzék nem képeken nyugszik, hanem a testek térfogatán, nem a felszínnek van, hanem a mélységnek, nem a síknak, hanem a térnek.

8.

Robinson Jeffers amerikai költő egyik versében arról beszél, hogy a nagy európai városokban találkozott egy szobrásszal; később szem elől tévesztette s évek multak el, amikor egyszer New Mexico sziklahegyei között látta meg újra. Hogy miért jött ide a szobrász? Miért lakik itt? Miért nem akar soha többet elmenni onnan? — «What I see is the enormous beauty of things, but what I attempt is nothing to that» — amit látok, az a dolgok szörnyű szépsége, de, amit én próbálok, az ahhoz képest semmimem. «Ki vagyok szolgálatva a dolgok szörnyű szépségének» — «amit meg tudok formálni, az az eszmei emberiségnek csak szikrája s az, ami itt körülvesz, az a villámok

fénye». Jeffers szobrása rájött arra, hogy, amit az ember csinál, mindig elnézésre számít: valamit meg kell bocsátani még annak is, amit Praxiteles, Polykleitos, vagy Skopas faragott. Abban a pillanatban, amikor valaki meglátja azt, amit «natürliche Skulptur»-nak, a természet szobrászatának hívnak, borzongva eszmél fel arra, ami több, mint az emberi. És ki képes tovább faragni, amikor megértett egy hegyet? — ki tud még szobrot mintázni, amikor megérti azt, amit egy szikla mond? Az ember feleszmél a kavicsra és a tengerparti sziklára és a morenákra és a kőoromra és fölöslegesnek és hiábavalónak lát mindennemű beleavatkozást abba, amit a természet megcsinált.

A természet szobrászatának titka: pontosan az, ami az anyag szuverené lényege. A természet minden anyagból azt csinálja, ami maga az anyag: nem tesz bele gondolatot, nem utánoz, nem «szépít», nem «akar» semmit. A kő a maga teljes nagyszerűségében van itt: rokonságában a vízzel, a hullámmal, amit oly sokan oly sokáig tudnak bámulni anélkül, hogy sejtenék, miért? — a hullámban válik a víz vízzé, háromdimenziójú testté; rokonságban a homokkal, amelyik egészen közel áll a vízhez, ahogy a sivatagokban hullámszik; rokonságban a földdel, a dombokkal és alacsony hegyekkel; és rokonságban mindenekfölött azzal, ami a kővel a legbensőbbben rokon: a felhővel. A felhők párahegyek, párasziklák: ott vannak igazán otthon a magas hegységben — kő és felhő egymástól tanul formát. A levegő plasztikája, — a legkönnyebb anyag és a kő plasztikája a legnehezebb anyagé: már túllép a földi formákon, a vízen, a homokon, a földön, kozmikus arányokban jelentkezik, — mint a világtérben a bizonytalan halmaz, buborék, üstökös és forgó örvény.

A szavak olyanok, mint a kő egyik lapja és talán egyik lapjáról elmondanak valamit. De a másik lap egészen mást mond és mást mond egy szög, egy csúcs, egy horpadás. Kép, zene tehetetlen; íze, szaga nincs. De ha az ember kezébe veszi a követ és megtapogatja, ha felmászik rá és ráül, ha testével átveszi annak testiségét, akkor egyszerre minden meleggé, közvetlenné, közelivé lesz. Novalis azt kérdezi: «Az égi testek talán megkövesedett élőlények? — Talán angyalok?»

9.

Amikor a spanyolok Perut elfoglalták, az inkák uralma alig volt néhány száz éves. Azelőtt a hatalom más törzsé volt, még azelőtt ismét másé. Peru ősi kultúrája nem volt inka kultúra: az uralkodók hoztak valamit magukkal, de sokat átvettek azoktól, akik előttük uralkodtak és azoktól, akiket uralkodtak. Meddig megy vissza a tradíció? — talán ezer évre, talán tízezerre. Az őslakosságot talán chibchanak hívták, talán másnak. A legrégebb cserépkorszón levő fej annyira hasonlít a legújabbhoz, hogy az ilyen kérdésnek nincs értelme. A trachyt változását nem lehet ezer évvel mérni.

Az állam élete olyan egyszerű, komoly és szigorú volt, az emberek sorsa olyan egyforma, a szabad lehetőségnek annyira nem volt semmi szava, hogy egy emberöltő egy órának látszott. Ugyanaz a teendő: kukoricát ültetni, öntözni, betakarítani, útat építeni, templomokat emelni, követ fejteni, felügyelni a rendre, a fejadagot elosztani, a bűnösöket elítélni és az ünnepeken áldozni azoknak, akik ennek a halálosan szürke életnek örökkévaló urai.

Biztos, hogy a peru-indián nagy többsége ezt az életet természetesnek vette. Lehet, hogy a főnökök, a hivatalnokok és a papok is. De minél magasabb osztályba lép az ember, a valószínűség annál inkább csökken. Az ural-

kodónál teljesen megszűnik. Nem valószínű, hogy az inka magától értetődőnek vette a szabályozott lassúságnak ezt a rettentő súlyát, ami alatt az emberélet semmitmondó szilánkokká morzsolódik. Az inka tudta, hogy Peruból valami hiányzik, de egészen biztosan nem tudta, hogy ez micsoda. Talán valami nincs — talán valamiből túlsok van. Talán nincs elég üde tarkasság, véletlen — nincs elég vásár, színház, per és kaland ; és talán túlsok a törvény, halálos ítélet, a rend, az egyformaság, túlsok a kő.

Az inka nem volt vallásos — olyan értelemben, ahogy a nép az volt és ahogy az egész állam minden lakója számára feltétlen halálbüntetés terhe alatt kötelező volt. Nem azért nem volt vallásos, mert az uralkodók csak a legritkább esetben vallásosak : mert ők csak a vallás fegyelmező oldalát ismerik és a másik oldalról sejtelmük sincs. Az inka nem volt vallásos, mert el kell veszítenie vallásosságát annak, aki rájön az emberélet megváltozhatatlan szürkéségére. Nem lázadt fel. A lázadás is a vallás egy neme. Amíg az ember a szükségszerűség megváltózatóságában hisz — és mi egyéb a lázadás, mint ez a hit? — addig bízik a magasabb erő gondoskodásában, bízik abban, hogy az élet mégis csak jó, szép, változatos, élvezetes, gyönyörű, olyan gyönyörű, hogy csak egy isten ajándéka lehet. De abban a pillanatban, amikor ez a hit megszűnik, mindennemű vallás elfoszlik. Istenekben való hit : korlátolt agyrém ! Istenek ! Nincsenek istenek ! Szükségszerűség van. Csak át nem léphető szabályok vannak, kényszerek, megkötött, nehéz tehetetlenség van — részvétlen, lassú, irtózatossá váló kiszolgáltatottság : s ezek között az emberélet föllesleges és rettentően hiábavaló.

A perui vallás ismerte a gyónást. Nem kötötte időhöz : mindenki akkor gyónt, amikor szükségét érezte. Elment a paphoz és jelentkezett, elmondta, amit akart és a pap meghallgatta. Feloldozást az egyház nem adott : mindenki oldja fel magát úgy, ahogy tudja. Az inka nem gyónt papnak. Személye vallásfölötti volt : kívülről, mint uralkodó, belülről, mert nem hitt. Amikor a szürke napok egyhangú súlya annyira ránehezedett, hogy már nem bírta el, amikor a szükségszerűség elviselhetetlen kényszere a porig nyomta le, akkor egyedül, egyszerű ruhában, hajadonfótt, gyalog elindult a hegységbe, felment a sziklára s a magányos völgy némaságába belekiáltott : «Halljátokti, hegyek köröskörül, keselyűk, amik repültök, kis madarak, baglyok, csúszómászók és rohanó négy lábúak! Halljátok ti, néma kövek, a ti testvéretek beszél itt, akinek belseje megnehezült az élet súlyától! Halljátok, elmondom nektek szomorúságomat! . . .»

10.

Chamayhuarisca a Peru-indián farsangja. Nem hosszú, nem hetekre nyúló idő. Peru ilyesmit nem ismer. Egy nap. Az egész esztendőben az egyetlen nap, amikor a rend megbomlik.

Van valami természetes abban, hogy az ember időnkint áttöri az őt körülvevő rendet és van valami természetellenes. Természetes, mert minden rend halálos és ez a rend most megbomlik ; természetellenes, mert a megbontásban nem az élet felszakadó ereje dolgozik, hanem valami más. Ez a mámor kettőssége és önmagával való ellentmondása : természetessége és egyben természetellenessége, — egy minden határt áttörő szörnyű kétértelmű démoni energia ; mintha rombolna, pedig felszabadít, — mintha ölne és teremtés lesz belőle, — mintha kínozna és tele van átható gyönyörrel, ügylátszik az élet szolgálatában áll, de nem élet, — több, mint élet — az élet áll az ő szol-

gálatában. Természetes, mert az egész természet belőle fakadt és természetellenes, mert természetfölötti. Mindent megelevenít, az élő segít, növeszti, üdíti, emeli és táplálja — minden határt átlép, korlátot letör, rendet megbont, szabályt szétszaggat, — sehol sem látni, mert az, ami van, csak az általa teremtett világ, nem ő maga. Ez a mámorban jelentkező emberfölötti elragadtatás — életfölötti extázis — nem erő: világtény, — isten, — Dionysos.

A trachyt megmozdul. Felkel, megindul, először csak jár, támolyog, aztán felvidul és táncol, aztán ugrál, aztán bukfencezik, végül őrjöng és elrohan. Az indián Dionysos nem a görög lüsius, — ez az isten az embert olyan rettenetes extázisba ragadja, mint, amilyen rettenetes merevségben élt azelőtt. A görög nem ismerte a szabályos rendnek azt a kényszerét, ami a trachytállamban az inkától a halálraítélt fogolyig mindenkit elnyomott: a görög állam nem volt szabad, de nem volt fegyház. Peru az volt: fegyencek és porkolábok országa és nem tudni a fegyenc volt inkább rab, vagy a porkoláb.

Chamayhuarisca: a fegyház megnyílt! Egy napi amnesztia! A börtönből kiszabadult rabok megdagasztott, kiéhezett, feldühített vágyaikat, kívánságaikat kiélhetik: de csak egy napig. Csak egy nap! — ezalatt az idő alatt kell megenni mindent, amire éhezett, meginni, amire szomjazott, megkeresni azt, akit megkívánt — szabadon! Énekel és táncol? Részegen! Felelőtlenül! Nincs büntetés, nincs fegyelem, nincs munka, nincs felügyelet, nincs kényszer! Bacchans-rajok rohannak fel a hegyekre, kiáltozva, eszeveszett ugrádozással. Táncoló asszonyokat férfiak serege rohan meg. Ki törődik velük? — mindenütt elváltozott arcok, lángoló szemek, kikelt ábrázatok tüzelnek és harsogó zsvaj, üvöltés, dobszó, ének, újjongás.

A perui farsangnak volt hivatalos szertartása: senki sem mulasztotta el, hogy ott legyen. Az, amit a közönséges ember tehetett, szelíd játék volt ahhoz képest, amit a szertartás, századokon át finomult papok tudásán, elmondott. Félig érett meztelen gyermekek kezükben éles késsel harcra keltek: erotikus és élethalálharcra: ölekezés közben a késeket egymásba szurkálták, — sok gyermek, húsz harminc, száz, minden fiúra esett egy leány, — s a szertartás végén több a halott, mint az élő, felbontott hassal, lógó belekkel, kiszúrt szemmel, megcsonkítva, véresen, összehasogatva közben a zene és a dob szólt, a papok kórusa üvöltözött és táncolt a szerelem és a halál véres drámája körül, — a nézők önkívületükben megrohanták a még élő gyermekeket, szétépték, a húst bekapták, a vért szürcsölték a még meleg tagokból és felnyalták a kövekről.

Chamayhuarisca, — az indián farsang: a trachyt táncol. Amilyen szörnyű az, amikor mozdulatlan, olyan szörnyű, amikor megmozdul. Komor, szürke, üveges, felhőszerű masszájával feltámad, csak megindul és monomaniákusan mindjárt az orgiába lép. Olyan ez, mint, amikor a magas hegyességben egy függő kolosszus elválik és lezuhan — dübörögve, csattogva, harsogva, idétleneket ugrik, magával ránt magánál nagyobb tömegeket, falakat tör át, tornyokat dönt le, oldalakat omlaszt s csikorogva, tompán puffanva megreked, — olyan megrázó, olyan félelmetes és olyan értelmetlen.

Hamvas Béla.